

13.§: Pedagogika tarixi fan sifatida. Ibtidoiy jamoada tarbiya. Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim- tarbiya va pedagogik fikrlar

Tayanch so‘zlar: Eng qadimgi davrlar, xalq maktablari, zardushtiylik tahlimoti, “Avesto”, xalq pedagogikasi, xalq og‘zaki ijodida.

13.1.“Pedagogika tarixi” fanining maqsadi – eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o‘rganishdan iborat. Maktab va pedagogika ko‘p asrlik tarixiy yo‘lni bosib o‘tgan. Mazkur davrda pedagogika fani ko‘plab g‘oyalalar va kontseptsiyalar bilan boyib bordi. “Pedagogika tarixi” faning predmeti - eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlarning rivojlanish jarayoni.

“Pedagogika tarixi” fanining vazifalari:

- 1) milliy o‘z-o‘zini anglash, kasbiy rivojlanish bilan bog‘liqlikda umumiy va pedagogik madaniyatni shakllantirish;
- 2) pedagogik fikrlar rivojini tahlil etish va tizimlashtirish;
- 3) pedagogik g‘oyalarni tahlil etish asosida ularni o‘quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish.
- 4) Savol: tarix fani qanday manbalarga asoslanib o‘rganiladi?

Pedagoka tarixini organish manbalari:

- 1) arxeologik yodgorliklar;
- 2) qo‘lyozmalar;
- 3) xalq og‘zaki ijodi;
- 4) adabiy yodgorliklar;
- 5) hujjatlar;
- 6) badiiy adabiyot;
- 7) memuarlar;
- 8) Sharq va G‘arb mutafakkirlarining asarlari.

Pedagogika tarixi fani g‘oyalaringin kishilik jamiyatini taraqqiyoti bilan o‘zaro aloqadorligi.

Tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta’sir etgan bo‘lsa, insonning shakllana borishi ham o‘z navbatida kishilik jamiyatining qaror topa borishiga yordam bergen. Xullas, tafakkur yurita olish qobiliyatiga ega bo‘lgan inson kamolotining ta’milish jarayoni hamda jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti o‘zaro uzviy aloqada shakllangan. Mazkur tarixiy jarayon mohiyatini bilish bizga inson tafakkurining juda uzoq davr va murakkab sharoitlarda shakllana borganligidan dalolat beradi. Ma’lumki, kishilik jamiyatining vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham ijtimoiy jihatdan takomillashib borgan. Dastlabki diniy e’tiqodlar, eng oddiy ixtirolarning takomillashib borishi kabi

holatlar inson ongining ham shakllanib borishiga turtki bo‘ldi. Bu jarayon minglab yillarni o‘z ichiga olgan bo‘lib, ana shu davrda inson ongi shakllanishining asosi sifatida qabul qilingan xulq- odob qoidalari, ijtimoiy talablar yuzaga kelgan. Ushbu talablar muayyan davrda yaratilgan yodgorliklarining asosiy mazmuni va mohiyatini tashkil etadi. Eng qadimgi kishilarga xos bo‘lgan xislatlar, ularning dastlabki, oddiy istaklari, orzu- umidlari qadimgi eposlarda aks etgan afsonaviy obrazlar hamda qahramonlar qiyofasida o‘z ifodasini topgan. Ruhga sig‘inish (onimizm), ajdodlar ruhiga sig‘inish (totemizm), sehregarlik kabi diniy e’tiqodlar va marosimlar yoritilgan afsona va rivoyatlarda eng qadimi ajdodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyat va afsonalar ham Massaget, Sak, Xorazmiy, So‘g‘d hamda Parfiyanlar yashagan davrlar ruhini ifoda etadi, xolos. Eng qadimgi madaniy boyliklarimizni o‘rganishda quyidagi uch guruhga ajratilgan manbalarga tayanamiz: Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan ko‘rgazmali ashylar.

Xalq og‘zaki ijodi materiallari hamda yozma manbalar, buyuk adiblar, allomalarining ijodiy merosi.

Ma’lumki, ibridoij kishilar mehnat faoliyati jarayonida o‘z ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodda ham mehnat qilish, amaliy faoliyatni yo‘lga qo‘ya olish borasidagi nazariy bilim, ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga zamin hozirlagan. Mehnat faoliyatini tashkil etish jarayoni dastlabki paytlarda butun ijtimoiy hayotni yo‘lga qo‘yish negizida amalga oshirilgan bo‘lsa, keyinchalik tarbiya inson faoliyati asosiy jihat, ijtimoiy ongni shakllantirishning muhim omiliga aylandi. Dastlabki urug‘chilik jamiyatidan oldin ham inson yashash uchun kurashgan, mazkur davrda urug‘ning barcha a’zolari jamoa bo‘lib harakat qilganlar. Keyinroq kishilar mehnat faoliyatini jamoa a’zolarining yosh jihatlariga ko‘ra quyidagi uch guruh asosida tashkil etganlar.

- bolalar va o‘smirlar;
- ijtimoiy hayot va mehnatda to‘la ishtirok etuvchilar;
- keksalar.

Ibtidoiy jamiyatda bola o‘zi uddalay oladigan faoliyatning tashkil etilishida bevosita ishtirok etib, hayot kechirish va mehnat qilish ko‘nikmalarini o‘zlashtirgan. Bu holat og‘ir sharoitda kechgan. O‘g‘il bolalar erkaklar bilan ov qilish, qurol yasash kabi yumushlarni bajarsalar, qizlar ayollar tomonidan bajariladigan mehnat sirlarini o‘zlashtirar edilar. Hech qayerda yozilmagan odat va an’analarga ko‘ra, yosh bolalar keksalar nazorati ostida ma’lum tajribalarga ega bo‘lardilar. Bola ma’lum tayyorgarliklardan so‘ng maxsus sinovlardan o‘tib, amaliy faoliyatda faol ishtirok eta olish huquqini qo‘lga kiritar edi. Ushbu an’ana, ya’ni, bolalarni ma’lum yoshgacha enaga yoki murabbiyga topshirish yaqin davrlargacha saqlanib qolgan, hatto hozirgi kunda ham ko‘zga tashlanadi.

Urug‘chilik jamoasi bosqichida esa bolalar mehnatining ko‘lami kengayib,

kasb- hunar faoliyatining turlari ko‘payib boradi. Tajribali kishilar bolalarni tarbiyalash bilan birga ularni yozishga ham o‘rgata boshlaydilar. Asta-sekin harbiy tarbiyaning boshlang‘ich ko‘rinishlari yuzaga kela boshlaydi. Bolalarga harbiy san‘at sirlarini o‘rgatish ancha murakkab ish bo‘lib, ushbu tarbiyani tashkil etish maxsus bilim hamda tayyorgarlikka ega bo‘lishni taqozo etar edi. Shu bois maxsus harbiy bilim va tayyorgarlikka ega bo‘lgan kishilar bolalarga bu boradagi bilimlarni berish jarayoniga jalg etila boshladilar. Jamiyatning ijtimoiy jihatdan taraqqiy eta borishi bolalarga dalalarni o‘lhash, suv toshqinlarining oldini olish, kishilarni turli kasalliklardan davolash usullariga oid bilimlarni berishga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Mazkur ehtiyojni qondirish yo‘lidagi harakatning tashkil etilishi natijasida turli maktablar faoliyat yurita boshladi. Maktablarda asosiy e’tibor bolalarga og‘zaki bilimlar berish bilan birga ularda yozuv ko‘nikmalarining shakllantirilishiga qaratildi. Dastlab suratkashlik rivojlanib, piktografik xat paydo bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik qo‘shti mamlakatlardan kirib kelgan harflar yordamida yozish usuli paydo bo‘ladi va bu usul tez tarqala boshlaydi.

13.2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’lim-tarbiya, milliy meros, pedagogik qadriyatlardan samarali foydalanishning ijtimoiy ahamiyati haqida.

2020-yil 2-noyabr kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida mamlakatimizda ta’lim tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. Davlatimiz rahbari O‘qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan soha vakillariga yo‘llagan tabrik nutqida ta’kidlaganidek, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Shuning uchun ham, O‘zbekistonda ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablag‘lar yo‘naltirilmoqda. Maktabgacha ta’lim, maktab va oliy ta’lim tizimlari, ilmiytadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o‘zgarishlari ro‘y bermoqda. – Biz ustozni otaday ulug‘ deb bilgan, doimo ardoqlagan ma’rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o‘qituvchi, muallim deganda o‘zim uchun eng aziz va hurmatli bo‘lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiylar mehribon insonlarni tasavvur qilaman.

Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta’lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan, – dedi davlat rahbari yig‘ilish avvalida. – Bugungi kunda O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davri poydevorini yaratyapmiz. Bunda bizning eng yaqin ko‘makchilarimiz ustoz va murabbiylar, ilmiy va ijodkor ziyyolilardir. Har bir oila, har bir bola hayoti maktab bilan bog‘langani, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishi ekani ta’kidlandi. – Hammamiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o‘qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, keljak bunyodkorlari bo‘lgan bu

mo‘tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko‘rsatishimiz kerak, – dedi Prezident. Yig‘ilishda bugungi modernizasiya jarayonlari, islohot va o‘zgarishlar natijadorligi maktab ta’limiga, yangi avlod kadrlarini etishtirish masalasiga borib taqalayotgani qayd etildi. Shu bois maktab direktorlari va muallimlarga ko‘p narsa bog‘liq. Ular qishloq va shaharlarda ta’lim-tarbiya, madaniyat va ma’naviyat tarqatadigan fidoyi kishilardir. Maktablar nafaqat ta’lim maskani, balki mahallaning madaniy, intellektual markazi bo‘lishi zarur. Ma’lumki, mamlakatimiz ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo‘yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta’limdagи hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko‘rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan. Jumladan, jamiyatda muallimning obro‘-e’tibori va maqomini ko‘tarish, o‘quv dasturlari va metodikasini to‘liq qayta ko‘rib chiqish, maktabni ta’limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog‘lash, o‘qituvchilarни ortiqcha qog‘ozbozlikdan xalos etib, o‘z ustida ko‘proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag‘batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma’naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning echimlari aniq belgilab berilmoqda. Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e’tiborini tubdan o‘zgartirish, ularning mas’uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmoqda. Yig‘ilishida ta’lim sohasidagi muammolar, ularni hal etib, ta’lim sifatini oshirishga oid vazifalar muhokama qilindi. Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o‘quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko‘rib chiqish, o‘quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta’kidladi. Bu borada Finlandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo‘yicha dunyoda eng ilg‘orlardan biri. – Maktabda o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa, ta’lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o‘zgarmaydi, – dedi Shavkat Mirziyoyev. Dunyodagi zamonaviy o‘quv dasturlari, o‘qitish metodikalarini o‘rganib, yurtimiz umumta’lim maktablarida joriy qilish muhimligi ta’kidlandi. Xalq ta’limi vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o‘quv dasturini ishlab chiqib, 2021/2022 o‘quv yilidan boshlab ta’lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo‘yildi.

Yangi metodikani samarali yo‘lga qo‘yish uchun barcha maktab o‘qituvchilar videoaloqa orqali xorijiy mutaxassislar ishtirokida o‘qitiladi. Eng muhimi, bu jarayonlarga pedagogika yo‘nalishidagi universitet va institutlar ham jalb qilinib, pedagog kadrlar tayyorlash metodikasi ham yangilanadi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 22-dekabrda O‘zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi quriladigan hududga tashrif buyurib, qurilish ishlari bilan yaqindan

tanishdi. Davlat rahbari markazni pardozlash va jihozlashni takomillashtirish bo‘yicha ko‘rsatmalar berdi. Ko‘rgazmalar zalida O‘zbekiston tarixi davrlar bo‘yicha, har bir asr, har bir allomaga oid manbalar va ashyolar asosida namoyish etilishi zarurligini ta’kidladi. Prezident qurilish jarayoni bilan tanishdi. Ko‘rgazmalar zalida O‘zbekiston tarixi davrlar bo‘yicha, har bir asr, har bir allomaga oid manbalar va ashyolar asosida namoyish etilishi zarurligini ta’kidladi. “Hamma o‘z tarixini ulug‘laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayyerda yo‘q.

Bu merosni chuqur o‘rganishimiz, xalqimizga, dunyoga etkaza bilishimiz kerak. Bu markazga kelgan odam tariximiz haqida to‘la tasavvurga ega bo‘lishi, katta ma’naviyat olib ketishi zarur” dedi Mirziyoyev. Prezident 2021-yil 15-iyun kuni O‘zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi quriladigan hududga tashrif buyurib, uning poydevoriga tamal toshi qo‘ygan edi. Bugungi kunda bino konstruksiyalari qad ko‘tarib, qurilish ishlari jadal davom etmoqda. Uch qavatli markaz qadimiy madrasalar uslubida quriladi. Binoning simmetrik markaziga Usmon Qur’oni qo‘yiladi. Ikkinchи qavatda kutubxona, anjumanlar va ko‘rgazma zallari bo‘ladi. Uchinchi qavat axborot-resurs markazi, ilmiy kafedralar va boshqa xonalarni o‘z ichiga oladi.

Asrlar mobaynida shakllangan, avloddan avlodga bebahо meros sifatida o‘tib kelayotgan urf-odat, marosim va bayramlar ham milliy mafkuraning asosiyg‘oyalarini singdirishda muhim omil bo‘ladi. Xususan, Mustaqillik, Navro ‘z, O‘qituvchilar va murabbiylar, Xotira va qadrlash kuni kabi yangi bayram va marosimlarimizdan jamiyat hayotiga zamonaviy mazmun baxsh etish yo‘lida oqilona foydalanish zarur.

Bugungi kunda urf-odat va an’analarni birlashtiruvchi xususiyatlaridan yanada to‘liqroq foydalanish lozim.

Milliy an’analarni o‘rganish, targ‘ib etish bilan bir qatorda to‘y-marakalarni, odат va udumlarni ixchamlashtirish, bu borada isrofgarchilik va dabdababozlikka yo‘l qo‘ymaslikka alohida e’tibor qaratish darkor.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19- yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlар tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi o‘tkazildi. – Agar kimdir, ma’naviyat masalasi – bu faqat Ma’naviyat markazi yoki tegishli vazirlik va idoralarning ishi, deb o‘ylasa, xato qiladi. Bularning barchasi oldimizda turgan eng asosiy, eng muhim vazifalardan biridir, – dedi Prezident. – Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir, – dedi Shavkat Mirziyoyev yig‘ilishda. – Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot.

Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat. Markaziy Osiyo Uyg‘onish davrining ko‘plab yorqin namoyandalarining islom va jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan beba ho hissasini alohida qayd etmoqchiman. Ana shunday buyuk allomalardan biri Imom Buxoriy o‘z ahamiyatiga ko‘ra islom dinida Qur’oni karimdan keyingi muqaddas kitob hisoblangan “Sahihi Buxoriy”ning muallifi sifatida butun dunyoda tan olingan. Bu ulug‘ zotning g‘oyat boy merosini asrab- avaylash va o‘rganish, ma’rifatiy islom to‘g‘risidagi ta’limotini keng yoyish maqsadida biz Samarqand shahrida Imom Buxoriy nomidagi Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish to‘g‘risida qaror qabul qildik. Toshkentda tashkil etilayotgan Islom sivilizatsiyasi markazining faoliyati ham shu maqsadga xizmat qiladi

13.3. Pedagogika tarixini davrlashtirish muammosi

Pedagogika tarixini davrlashtirishga doir xilma-xil yondashuvlar mavjud. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda pedagogika tarixini o‘rganishga doir eng keng tarqalgan davrlashtirish o‘zida quyidagi bosqichlarni aks ettiradi:

- 1) Eng qadimgi davrlardan O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgunga qadar;
- 2) mustaqillikka Yerishilgandan to hozirgi kungacha O‘zbekistonda pedagogik fikrlar rivoji;
- 3) jahon pedagogik fikrlari rivoji (eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha).

Biroq pedagogika tarixini insoniyat tarixi bilan bog‘liqlikda o‘rganish maqsadida quyidagi tarzda davrlashtish maqsadga muvofiq:

- 1) Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar;
- 2) VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O‘rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar;
- 3) XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda tarbiya va maktab va pedagogik fikrlar;
- 4) XVII asrdan XIX asrning yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivoji;
- 5) XIX asrning 2-yarmi – XX asr boshida Turkiston o‘lkasida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar;
- 6) 1917-1991 yillarda O‘zbekistonda ta’lim tizimi va pedagogik fikrlar rivoji;
- 7) Mustaqil O‘zbekistonda ta’lim tizimi. Mustaqillik yillarida pedagogik fikrlar rivoji;

“Pedagogika tarixi” faning maqsadi – Eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya, pedagogik ta’lim va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o‘rganishdan iborat. Mazkur davrda Umumiy pedagogika fani ko‘plab g‘oyalar va kontseptsiyalar bilan boyib bordi.

“Pedagogika tarixi” fanning predmeti - eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya, pedagogik ta’lim tarqqiyoti muhim ahamiyatga ega.

13.4.Eng qadimgi davrdan VII- asrgacha ta’lim tarbiya va pedagogik fikrlar.

Hozirgi o‘zbek xalqining ajdodlari bundan bir necha ming yillar oldin yashagan bo‘lib, ular yuksak va o‘ziga xos madaniyatni vujudga keltirishda juda katta va mashaqqatli yo‘lni bosib o‘tgan. Dastlabki tosh quollaridan tirikchilik uchun foydalanish, ancha takomillashgan mehnat quollarini yasash, urug‘chilik davriga kelib, xo‘jalik hayoti va madaniy taraqqiyotda erishilgan yutuqlarni o‘z ichiga olgan davrgacha bo‘lgan tariximiz ota-bobolarimizning boy qadimiylarini madaniyatga ega bo‘lganligidan dalolat beradi. Eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Baqtriya, Xorazm, So‘g‘diyona, Marg‘iyona, Parfiya hamda Parkana kabi davlatlarida turli qabila va elatlar yashagan. Ular saklar, massagetlar, so‘g‘diyonalar, xorazmiylar, boxtarlar, chochliklar, parkanaliklar kabi qabila va urug‘lardan iborat bo‘lib, hozirgi Markaziy Osiyo hududida yashovchi xalqlarning ajdodlari hisoblanadilar. Ushbu elatlar yashagan hududlarda o‘ziga xos madaniy an'analar tarkib topa borgan. Masalan, Eramizdan oldingi asrning birinchi yarmida qadimiylar: Baqtriya va So‘g‘diyona, Marg‘iyona, Xorazm, Parkana, Parfiya kabi o‘lkalarda xalq xo‘jaligining turli sohalarida rivojlanish va taraqqiyot ro‘y bergan. Eramizdan oldingi IV-VI asrlarda paydo bo‘lgan Ahmoniyalar, eramizdan avvalgi III asr o‘rtalarida tashkil topgan Grek-Baqtriya, eramizning I asrida tashkil topgan Kushonlar, eramizning V asrda yuzaga kelgan eftalitlar, so‘ngra Sosoniylar va nihoyat Turk hoqonligi davlatlarida ijtimoiy madaniyat yuksala bordi. Ajdolarimiz tomonidan qo‘lga kiritilgan qadimiylarini tarkibidan ta’limtarbiyaga oid merosi ham alohida o‘rin olgan. Zero, hozirgi turkiy va forsiyzabon xalqlarning bizgacha etib kelgan muhim arxeologik topilmalari, tarixchilar, adabiyot va san’at namoyandalarining ijodiy merosi, san’at va adabiy asarlarning namunalari buning dalilidir. Bunday muhim manbalar sirasiga yunon olimlari Gerodot, Suqrot, Plutarx, Polienlarning tarixiy, geografik hamda axloqiy asarlari, allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Qoshg‘ariy, faylasuf, sharqshunos va tarixchi olimlar: E.Bertels, S.P.Tolstov, V.V.Braginskiy, I.M.Mominov, B.Gafurov, I.V.Stebleva, A.O.Makovelskiy, Y. Jumaboev, M.Ishoqov, adabiyotshunoslar A.Qayumov, N. Mallaev, N.Rahmonov, H.Homidov pedagog-olimlar O‘.Aleuov, K.Hoshimov, S.Nishanova, M.E.Axmedova va boshqalar tomonidan olib borilgan tarixiy pedagogik tadqiqotlar kiradi. Eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita yetib kelmagan. Turkiy va forsiyzabon xalqlarning hayot kechirish san’ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo‘lishning namunasi tarzida e’tirof etilgan ma’naviy madaniyat yodgorliklari qadimgi grek tarixchisi Gerodotning “Tarix”, Strabonning “Geografiya” hamda Mahmud

Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘ati-turk” kabi asarlari, shuningdek, “Urxun-Yenisey bitiklari” kabi adabiy-tarixiy manbalarda saqlangan va ular orqali bizgacha yetib kelgan. Ushbu yodgorliklar mohiyatini o‘rganish insonning shakllanishida moddiy va ma’naviy madaniyat qay darajada katta rol o‘ynaganligidan dalolat beradi. Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta’sir etgan bo‘lsa, insonning shakllana borishi ham o‘z navbatida kishilik jamiyatining qaror topa borishiga yordam bergen. Xullas, tafakkur yurita olish qobiliyatiga ega bo‘lgan inson kamolotining ta’minlanish jarayoni hamda jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti o‘zaro uzviy aloqada shakllangan.

13.5.“Avesto” eng qadimgi davrlarning madaniy yozma yodgorligi. Avesto eng qadimgi yozma ma’rifiy yodgorlik sifatida Eramizdan avvalgi minginchi yillarning o‘rtalarida eng qadimgi ajdodlarimiz tomonidan qahramonlik mavzusida juda ko‘plab afsona va rivoyatlar yaratilgan bo‘lib, ular avloddan avlodga og‘zaki va yozma ravishda o‘tib borgan. Agar ushbu afsonalar zardushtiylik dinining muqaddas kitobi Avesto asari mundarijasidan o‘rin olmaganda edi, biz ular haqida hech qanday ma’lumotga ega bo‘lolmagan bo‘lardik. Avesto asari kim tomonidan yaratilgani borasida turli qarashlar mavjud. Manbalarda qayd qilinishicha, mavjud manbalar, shuningdek, so‘nggi yillarda e’lon qilingan ma’lumotlarga ko‘ra zardushtiylik Sharq xalqlari sig‘ingan qadimgi dinlardan biri sanaladi. Mazkur dinning asoschisi Zardusht (Sariq tuya egasi, oltin tuya sohibi, tuya yetaklovchi shaxs degan ma’nolarni anglatadi) bo‘lib, din ham uning nomi bilan atalgan. Zardusht taxminan miloddan avvalgi 570 yilda tug‘ilgan bo‘lib, 77 yoshida, ibodat qilayotgan paytida dushman kohinlaridan biri tomonidan o‘ldirilgan. Zardusht o‘z davrida yakka xudolik g‘oyasini ko‘tarib chiqadi. Zardusht dunyoni yaxshilik va yomonlik dunyosi tarzida ikkiga bo‘ladi. Bu ikki dunyo o‘rtasida bir-biriga qarama-qarshi g‘oyalari ustuvor bo‘lib, ular o‘rtasida doimo kurash ketadi. Zardusht tomonidan asoslangan din uning hayotligidayoq ko‘plab o‘lkalarga yoyiladi. Biroq Zardusht vafot etganidan so‘ng zardushtiylik dinining g‘oyalari yanada keng yoyila boshlaydi. Avesto asari Eramizdan avvalgi VI asrning oxiri va IV asrning boshlarida yaratilgan bo‘lib, u uzoq davrlar mahsuli sanaladi, davrlar o‘tishi bilan qayta-qayta ishlanadi. Asarning to‘liq kitob holida shakllanishi eramizdan avvalgi birinch asrga to‘g‘ri kelishi barcha manbalarda alohida qayd etiladi. G‘arb, Rus va o‘zbek olimlari mazkur asar mazmunini har tomonlama tahlil etishga harakat qilishgan. Mazkur asar g‘oyalari orqali qadimgi davrlarda mamlakatimiz hududida yashagan xalqlarning tabiiy, ilmiy, ma’rifiy hamda ijtimoiy qarashlari borasida muhim ma’lumotlarga ega bo‘lamiz. Avesto diniy harakterga ega bo‘lish bilan birga o‘zida falsafiy, siyosiy, filologik, ta’limiy va tarbiyaviy masalalarni ham qamrab olgan asardir. Abu Rayhon Beruniy o‘zining - Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar asarida zardushtiylik dini qadimgi Xuroson, Fors, Iroq va Balxdan tortib Suriya

Yerlarigacha tarqalgaligini aytadi. Ozarbayjon olimi M. Rafiliy esa -Muxtasar Ozarbayjon adabiyoti tarixi kitobida (1-jild, Baku, 1943, 2-3-betlar) -Avestoni faqat Ozarbayjon adabiyotining ma’naviy merosi deb e’tirof etadi.

Tarxichi olim V.M.Avdievning fikriga ko‘ra, Avesto nomli qadimgi diniy to‘plamning dastlabki qismlari aynan O‘rta Osiyo hududida vujudga kelgan, deyish uchun barcha asoslar etarli. Zero, asarda keltirilgan ayrim rivoyatlar bu haqida dalolat beradi. Rivoyatlarda aytilishicha, zardushtiylik dinining birinchi Muqaddas olovi Xorazmda yoqilgan. Avesto asarida tasvirlangan Ayriana Vayjo 162 mamlakati Xorazm bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Bu mamlakatda Axura-Mazda Zardushtga ko‘rinish bergen. Ayriana Vayjo degan afsonaviy mamlakatning Avesto asarida saqlanib qolgan tasviri Xorazmning geografik sharoitlariga to‘la muvofiq keladi. S.P. Tolstov ham Avestoning eng qadimgi zamonga oid qismi Markaziy Osiyo (Xorazm)da eramizdan avvalgi birinchi ming yillikning birinchi yarmida yozilgan deb qayd etadi. Avestoda xudolar va qahramonlar to‘g‘risidagi xalq epik afsonalariga oid juda ko‘p qimmatli ma’lumotlar jamlangan. Asarda tasvirlangan xudo va qahramonlar O‘rta Osiyo mamlakatlari va ularga qo‘shti bo‘lgan Eron va Afg‘oniston o‘lkalarida ish ko‘radilar. Avestoda keltirilgan madhiyalarda shunday bir o‘lka tasvirlanadiki, unda: - Bir talay qo‘singa qudratli yo‘lboshchilar bosh bo‘lgan, keng o‘tloqlari va suvlari ko‘p bo‘lgan, baland tog‘lari chorvachilik uchun zarur hamma narsani etishtiradi, unda chuqur-chuqur va sersuv ko‘llar, kemalar yurib turadigan keng daryolar Iskat va Pourta, Mour (Marv), Xarova (Hirot), Gou So‘g‘d va Xvoyrezm (Xorazm) tomoniga pishqirib oqadilar (Yasht X, 14).

Bunda zikr etilgan joylarning ta’rifi va nomlari boshqa qator jihatlari bilan birga qadimgi Zardusht dinining xuddi shu yerda, Amudaryo havzasida vujudga kelganiga shubha qoldirmaydi. Zardusht Eramizdan avvalgi VI asrda yashagan. Xorazmda yashagan chorvadorlar oilasi Spitama urug‘idan bo‘lgan. Otasi Paurushasp, onasi Dugdova ot va tuya boqish bilan shug‘ullanganlar. Zardusht ko‘p xudolikka sig‘inish hamda ko‘plab qurbanliklar qilinishi natijasida mollar qirilib ketayotganligi, shuningdek, turli qabilalar o‘rtasida nizolar kelib chiqayotganligini ko‘rib, uning oldini olish choralarini izlaydi va ana shu maqsadda o‘z ta’limotini targ‘ib qila boshlaydi. Lekin qabila boshliqlariga uning ta’limoti va unda ilgari surilgan g‘oyalar yoqmaydi. Zardusht xudodan kelgan vahiy orqali ko‘p xudolikka qarshi yakka xudolikni targ‘ib qila boshlaydi, kuchli hokimiyat o‘rnatib, er yuzida tinchlikni barqaror etish uchun kurashadi, yaxshilik va ezbilik xudosi Axura Mazdani himoya qiladi. Zardushtning yangi ta’limotini qabila a’zolari orasida targ‘ib qilishini istamagan qabila boshliqlari uni ta’qib etadilar. Ana shu ta’qib tufayli u Ray (Eron)ga qochadi va o‘z dinining o‘sha yerda to‘laqonli shakllantirishga muvaffaq bo‘ladi. Avestoni shoh Vishtasp (Gushtasp)ga taqdim etadi. Shoh Vishtasp uning homiysiga aylanadi. Vishtaspning farmoniga binoan

otashxona - ibodatxonalar qurdiriladi, zardushtiylik dinining g‘oyalari keng yoyila boshlaydi. Zardusht shoh Vishtasp vazirining qizi Havoviga uylangani, undan uch o‘g‘il - Istavatra, Urvattnara, Xvarachitra va uch qiz Freni, Triti, Pourichistalarini ko‘rganligini qayd etadi. Vishtaspning farmoniga ko‘ra 1200 bobdan iborat Avestoni oltin taxtga yozdirilib, shoh otashkadasiga topshiriladi.

Avestoning kitob holidagi matni eramizdan oldin o‘n ikki ming oshlangan mol terisiga oltin harflar bilan bitilgan. Bu nusxa Iskandar Makedonskiy istilosiga qadar Istahr shahrida saqlangan. Iskandar Istahrni bosib olgach, Avesto kitobida bayon etilgan pedagogikot, nujum, ilmi hikmat sohalariga oid g‘oyalarni yunon tiliga tarjima qilinib, qolgan fikrlar bitilgan sahifalar yoqib yuboriladi. Zardushtning mazkur kitobi bizga qadar ikki nusxada etib kelgan. Mazkur nusxalarning birinchisi - duolar to‘plamidan iborat bo‘lib, Vendidatsede, ya’ni, Pok Vendidat deb ataladi. Ushbu kitobga Yasna va Visperedlar kiritilgan. Ikkinci kitobda ham birinchisi kitobdag'i kabi Vendidat, Yasna’ va Visperedlar o‘rin olib, unda sharhlar ham beriladi. Izohli tarjima Zand (sharh ma’nosida) deb ataladi. Shuning uchun ham asarning sharhli nusxasi Avesto va Zand yoki Zand Avesto deb nomlangan. Ikkinci variantiga binoan Avesto asari quyidagi qismlardan tashkil topgan: 1. Vendidat. Mazkur qism 22 bobdan iborat bo‘lib, asosan, Axura Mazda bilan Zardushtning o‘rtasida kechgan savol-javobi shaklida yozilgan.

U yomon ruhlarni, devlarni yengish voqealari, gunohlardan pok bo‘lish qoidalari hamda mifologik unsurlarni o‘z ichiga oladi. Harakterli jiqati o‘yuritilayotgan qismda devlarga qarshi yaratilgan qonun matni, ya’ni, qonunnoma mazmuni yoritilgan. qonunnomada aytishicha, yomonlik timsoli bo‘lgan devlarga nisbatan nafrat bilan qarash darkor. Axura Mazda yurtda yaxshilik, xayrli ishlarni yuzaga keltirsa, Anhra Manu (Axriman) o‘z yurtida yomonlikni qaror toptiradi. 2. Visperad. U 24 bobdan iborat bo‘lib, ibodat qo‘shiqlarini o‘z ichiga oladi. 3. Yasna. Yasnalar 72 bobdan iborat. Diniy ibodatlarni o‘tkazish chog‘ida, shuningdek, qurbanlik chiqarish marosimida aytiladigan qo‘shiqlar, xudolarga bag‘ishlangan madhiyalar va boshqalar yasnalarini tashkil etgan. Ushbu qismning 17 bobi Gotlar deb yuritiladi. Gotlar Avestoning eng qadimgi qismlari sanaladi. 4. Yashtlar. Yashtlar zardushtiylik dinining xudolari va ma’budalari sharafiga aytilgan 22 qo‘shiq (gimn)larni o‘z ichiga oladi. 5. Kichik Avesto (Xurda Avesto, Xvartak-apastak). quyosh, Oy, Ardisura, Mitra, olov va boshqa xudo hamda ma’budalar sharafiga bag‘ishlangan kichik ibodat (gimn) matnlaridan iborat. Zardushtiylik dinining g‘oyalari xususida ularning to‘g‘rilik bilan yashash va axloqiy unsurlarga asoslanganligini alohida ta’kidlab o‘tish lozim. Inson va uning jamiyatda tutgan o‘rniga nisbatan munosabat masalasi gotlar mazmunida o‘z ifodasini topgan. Avesto tarbiyaviy manba sifatida katta ahamiyatga ega. Yuqorida aytib o‘tilganidek, Zardusht qadimgi qabilalar a’zolarining diniy e’tiqodlariga aylangan qarashlar

mazmunini isloq qilgan. Zardusht ta'limotining ilg'or g'oyalari shundan iboratki, Axura Mazda (qodir iloh) dunyoda mavjud bo'lgan adolat va yaxshilikning ijodkori sanaladi. Anxra Mani (Yovuz ruh) barcha yomonliklarni yuzaga keltiradi. Avestoning mazmuni borasida uning bizgacha etib kelgan parchalarda ilgari surilgan qarashlar mohiyatiga asoslanib quyidagi xulosaga kelish mumkin: Vendidatning dastlabki uch bobida xalq hayotida Yerning qay darajada ahamiyatga ega ekanligi kuylanadi. Chunonchi, birinchi bobda yovuzlik va adovat hukmron bo'lgan o'lklalar tasniflanar ekan, Axura Mazda Tinchlik va Adolat o'lkasining asoschisi, Anhra Manyu esa jaholat urug'ini sochuvchi sifatida talqin etiladi. Asarda ana shunday o'lkalardan 16 tasi qayd etib o'tiladi. Avestoda tasvirlangan adolat o'lkasining keyingi davrlardagi nomlari: 1. Aryana Vedja - Xorazm yoki Araks daryosi qirg'og'i yoki Amu va Sirdaryo deltasidagi o'lka. 2. Gava-So'g'diyona. 3. Mouru (Margav)-Marshana (Marv, hozirgi Mari shahri joylashgan hudud). 4. Baxdi-Baqtriya (Balx). 5. Nisaya - Nisa, Parfiya poytaxti. 6. Xaroy-Isfaxondagi bir joy. 7. Xnenta-Gurkaniya. 8. Karaxvaiti-Garut (Araxoziya bilan bog'liq). 9. Xetumant - Gilmenda havzasidagi viloyat. 10. Ragamidiyadagi bir shahar. Ray Tehronga yaqin. 11. Chaxra-Xurosondagi bir joy. 12. Varna - Janubiy Kaspiy bo'yli viloyati. 13. Xapta Xindav - Inda, Panjob havzalarida joylashgan hududi. 14. Rangxa irmoqlari-mifologik o'lka¹⁰. 3. Qadimgi turkiy xalqlar yodgorliklarida tarbiyaga doir fikrlar Turkiy xalqlarning yozma ma'rifiy yodgorliklari o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, pedagogika tarixi, xususan, yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Pedagogika tarixi kursi modulining asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
2. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari va xronologiyasini izohlab bering.
3. Qadriyatlar asosida olib boriladigan pedagogika tarixining asosiy yo'nalishlariga nimalar kiradi?
4. Pedagogika ta'lim tarixi tushichasiga izoh berin?
5. Pedagogika ta'lim tarixini organishda qanday maxsus usullari mavjud?
6. Eng qadimgi davrdan VII- asrgacha ta'lim tarbiya va pedagogik fikrlar rivojini izohlab bering.
7. Pedagogika tarixi kursi modulining asosiy vazifalarini tavsiflang.
8. Eramizdan oldingi asrning birinchi yarmida qadimiy davlatlar: Baqtriya va So'g'diyona, Marg'iyona, Xorazm, Parkana, Parfiya kabi o'lkalarda xalq xo'jaligining qanday sohalarida rivojlanish va taraqqiyot ro'y bergan.
9. Eramizdan oldingi IV-VI asrlarda paydo bo'lgan Ahmoniyalar, Eramizdan avvalgi III asr o'rtalarida tashkil topgan Grek-Baqtriya haqida sizning fikringiz.
10. Eramizning I asrida tashkil topgan Kushonlar, Eramizning V asrda yuzaga kelgan eftalitlar, so'ngra Sosoniylar va nihoyat Turk hoqonligi davlatlarida ijtimoiy

madaniyati nima uchun yuksala bordi. Izohlang.

11. Avesto haqida Sizning tavsilotingiz yozma tavsif bering..
12. Pedagogika ta'lim tarixi tushunchasiga izoh bering?
13. "Avesto" eng qadimgi davrlarning madaniy yozma yodgorligi.
14. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari va xronologiyasini izohlab bering.
15. Pedagogika ta'lim tarixini organizhda qanday maxsus usullari mavjud?